

**LA IDEOLOGIA LINGÜÍSTICA DE LA MODERNITAT I LA
PRESCRIPCIÓ SOCIOGRAMATICAL: PROBLEMES
METODOLÒGICS, RESULTATS I PERSPECTIVES***

***THE LINGUISTIC IDEOLOGY OF MODERNITY AND THE
SOCIOGRAMMATICAL PRESCRIPTION: METHODOLOGICAL
PROBLEMS, RESULTS AND PERSPECTIVES***

MIQUEL NICOLÁS AMORÓS
Universitat de València

Recibido: 26/10/2022

Aceptado: 22/11/2022

RESUM / RESUMEN

La hipòtesi que les societats complexes es regulen amb una mena de gramàtica no escrita serveix per a situar la discussió sobre les ideologies lingüístiques, com a terme característic de la lingüística social i com a fenomen en si, nuclear en tota formació social. L'article considera de manera succinta com s'han estudiat les ideologies en les ciències socials i com s'han abordat en les ciències del llenguatge, posant èmfasi en la distribució disciplinar, els tòpics d'estudi i els problemes metodològics i de delimitació d'unitats d'anàlisi. La reflexió es tanca amb una apel·lació a ampliar l'utilitatge conceptual en aquest camp per fer front als nous fenòmens comunicatius.

* Aquest treball ha estat finançat parcialment per la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, a través de la Direcció General de Política Universitària i Recerca, amb fons de l'impost sobre estades turístiques ITS 2017-006 PRD2018/03.

Paraules clau / Palabras clave: història de la llengua, historiografia lingüística, ideologia, ideologia lingüística, lingüística social, metodologia de la investigació lingüística.

ABSTRACT

The hypothesis that complex societies are regulated by a kind of unwritten grammar serves to situate the discussion on linguistic ideologies, as a characteristic term of social linguistics and as a phenomenon in itself, nuclear in all social formation. The article briefly considers how ideologies have been studied in the social sciences and how they have been approached in the linguistic sciences, emphasizing the disciplinary distribution, the topics of study and the methodological and delimitation problems of units of analysis. The reflection closes with an appeal to expand the conceptual tools in this field to deal with the new communicative phenomena.

Keywords: ideology, language history, linguistic historiography, linguistic ideology, linguistic research methodology, social linguistics.

I. INTRODUCCIÓ

L'objectiu d'aquestes notes és doble. En primer lloc, situar la noció "ideologia lingüística" en la perspectiva històrica, mirant d'explicar breument la gènesi i evolució del concepte en atenció a les circumstàncies de temps i espai en què apareix i es desenvolupa. Partirem del supòsit, que caldrà validar en atenció a elements probatoris diversos, que la ideologia s'insereix en el nucli dur d'allò que, mancats d'una metàfora més adequada, podem denominar amb Cyril Lémieux la "gramàtica social". Aquest investigador segueix l'empremta de Bourdieu, que va aplicar les bases de la sociologia pragmàtica a l'anàlisi de la comunicació verbal (1999). Per a Lémieux, el procés de socialització implica la transmissió d'una competència pública, un saber actuar socialment, que funciona a la manera de la gramàtica d'una llengua natural, assimilada en diferents instàncies de sociabilitat. Aquesta gramàtica, més imposada que negociada, inclou un nombre elevat d'elements regulatoris, en forma d'ideologies de la comunicació quotidiana. És aquesta forma de prescripció la que ens interessa analitzar aquí i no tant les prescripcions estrictament lingüístiques, que no constitueixen sinó un subconjunt de la gramàtica total de les societats amb escriptura, en un moment del temps històric.

D'una altra banda, volem reflexionar sobre l'abast del concepte en la formació dels lingüistes. Ens demanem si aquesta noció resulta útil i profitosa per a les generacions més joves, nascudes i educades en societats obertes, en permanent transformació tecnològica i socioeconòmica, amb una composició multilingüe i intercultural que planteja múltiples interrogants. Aquests se sumen als desafiaments i reptes d'un món turbulent i desbocat, el qual no se sap ben bé cap on avança.

Però anem a pams. Del sintagma "ideologia lingüística" ens interessen tant el nucli nominal com l'expansió adjectiva. Preguntem-nos, doncs, què és la ideologia, quines funcions desenvolupa, com es connecta amb la resta d'elements d'un sistema social. El nivell més planer i immediat en tota discussió és el de la doxa. Si interpel·lem sobre el significat de la paraula qualsevol persona amb una certa exposició als mitjans convencionals o electrònics, o a les xarxes socials, de segur que identificarà ideologia amb ideologia política. És a dir, reproduirà en la seva pròpia resposta l'esquema apriorístic de dues ideologies, d'esquerra i de dreta, que s'enfronten en els fòrums polítics i que en realitat estan presents a tot arreu de l'esfera pública.

Ara bé, com tots els conceptes densos o politemes, el d'ideologia té una història envitricollada i aglutina un ventall d'accepcions, algunes de les quals resulten antitètiques o incompatibles. Seguint Eagleton (1997) podem identificar unes quantes desenes de definicions del terme, entre les quals destaquen:

- a) el procés de producció de significats, signes i valors en la vida quotidiana;
- b) el conjunt d'idees característic d'un grup o classe social;
- c) les idees que permeten legitimar un poder polític dominant;
- d) les idees falses que contribueixen a sustentar i fer legítima una estructura de poder;
- e) les formes de comunicació sistemàticament deformades;
- f) els dispositius que afavoreixen la presa de posició davant un esdeveniment o un context;
- g) els tipus de pensament induïts o motivats per interessos socials o grupals;
- h) les formes de pensament per mitjà de les quals es construeix la percepció identitària;
- i) les il·lusions socialment necessàries que mantenen cohesionats els grups humans;
- j) la connivència dels discursos amb les estructures i l'exercici del poder;

- k) el mitjà pel qual els agents socials donen sentit al seu món de manera conscient;
- l) el conjunt de creences orientades a l'acció;
- m) la confusió de la realitat fenomènica i la realitat lingüística;
- n) el tancament semiòtic que s'observa en els discursos públics;
- o) el mitjà indispensable en el qual les persones expressen les relacions que les vinculen a una estructura social.

Notem que aquesta llista desordenada recull els dos nivells interdependents en què hem de centrar la nostra atenció:

- la discussió sobre el concepte en si, que augura un debat terminològic inabastable;
- l'anàlisi del referent designat: els fenòmens de semiosi social, que identifiquem com a manifestacions de la ideologia.

Tractarem de precisar en tot moment en quin nivell ens situem, tot i que són plans interdependents i no sempre resulta fàcil destriar-los. I tant en un pla com en l'altre hi ha implícita una dimensió epistèmica, la indagació de la qual excedeix de bon tros el marc d'aquesta trobada i els objectius que ens hi plantegem. En efecte, la ideologia és una dimensió dels fenòmens socials que hi descobreix un observador, en unes circumstàncies històriques concretes. Observador que no és aliè a la dimensió ideològica identificada en l'objecte observat, ja que pot participar-ne, pot refusar-la o pot confrontar-hi la seva càrrega ideològica pròpia i diferenciada. Destaquem, doncs, aquesta consideració prèvia: la ideologia s'inscriu en els contextos de la vida social més que en els sistemes o estructures que la fan possible. En termes lingüístics se situa en el domini de la parla o del discurs més que no en el nivell del sistema, en el nivell de la llengua, amb les conseqüències que se'n deriven i que reprendrem després.

II. LA DISCUSSIÓ TERMINOLÒGICA AL VOLTANT DE LA IDEOLOGIA

Com se sap, el terme "ideologia" fou encunyat el 1801 per Antoine Destutt de Tracy, que participava de les preocupacions intel·lectuals que havien fructificat en l'*Enciclopèdia* i de les inquietuds polítiques que promogueren la Revolució. Aquest aristòcrata parisenc volia constituir una ciència de les idees que deixés al descobert la dependència de les accions individuals respecte d'uns esquemes explicatius ideals, els quals es podien inventariar i classificar, com si es tractés d'espècies vivents integrades en una taxonomia científica. El detall del context en què neix el terme no és una dada accessòria, com veurem tot

seguit, en glossar els supòsits ideològics sorgits d'aquest episodi inaugural dels temps moderns estrictes. Si el naixement del terme és prou jove, la base etimològica de la paraula, del grec *eidon*, suggereix uns antecedents que es perden en l'extensa tradició filosòfica occidental, inaugurada pels presocràtics, elaborada expressivament en les formulacions platòniques i codificada dins el cànon aristotèlic.

La referida tradició aporta el sentit primer del terme "ideologia". En efecte, del llistat d'accepcions anteriors, destaca la que ens presenta la ideologia com el conjunt d'idees o opinions que un individu o una institució sustenten o que es poden inferir d'un text determinat. La ideologia és, doncs, d'antuvi el repertori o elenc de judicis nuclears que defensa un individu o que postula una obra. I així va ser entesa durant segles, mentre les societats tradicionals van evolucionar molt a poc a poc, mirant com la visió teocèntrica s'esquerdava lentament i erigia el subjecte, el ciutadà il·lustrat, en el centre de la consciència social.

No costa gaire imaginar com en aquesta primera accepció denotativa de la paraula "ideologia" s'ha afegit la restricció "lingüística". Ideologia lingüística equival així a idees lingüístiques i la fórmula s'ha aplicat a bastament, per tal d'inventariar les opinions que en matèria de llengua i llengües han pogut sustentar tot d'autors de l'antiguitat, el llarg període medieval o els temps de la modernitat primera, tant si pertanyien a la tradició occidental com si s'adcrivien a uns altres entorns culturals.

Ara bé, aquesta accepció primera del terme ideologia quedarà superada amb la crisi de la modernitat que acompanya l'industrialisme vuitcentista. Llavors els filòsofs de la sospita (Marx, Nietzsche, Freud) desvetllaran les misèries de la Raó il·lustrada i capgiraran les bases conceptuals amb què s'interpretava el món. Devem al primer d'aquests crítics de les apariències la formulació més reeixida de la ideologia. Marx la veu com una cobertura fal·laç que camufla o emmascara les regles i condicions materials que regulen la vida dels homes. En la metàfora de la religió com a opi del poble, Marx condensa la crítica a un sistema social basat en relacions de poder. Aquestes, amb la pantalla de la cultura, amaguen l'explotació de la majoria per una minoria ben nodrida i cultivada. Seguint els postulats del marxisme, la ideologia no s'entén com una suma de principis o judicis que es copsen sense dificultat, per tal com apareixen nítidament definits en l'objecte observat. La ideologia és un dispositiu mental que funciona amb el doble objectiu d'ocultar les condicions materials de la vida social i de rescabalar-nos de la seva duresa, prometent-nos una compensació ideal, un fantasma inassolible. El nucli d'aquesta revelació és un constructe intel·lectual allunyat de la intuïció perceptible, que esdevé ben aviat familiar:

l'estructura. En efecte, la sociologia d'inspiració marxista postula que la realitat social, tot allò que ens passa com a individus enquadrats en complexes organitzacions socials no obeeix la voluntat dels déus, ni el desig dels individus. Tampoc no s'esdevé per l'acció cega d'un atzar sense sentit. Obeeix, per contra, a l'existència d'unes estructures ineluctables que actuen com un engranatge colossal al servei dels poderosos. La missió del científic social, com la del revolucionari, és identificar aquesta màquina terrible, desemascarar els qui la governen i contribuir a la felicitat del conjunt social, retornant l'estricta mesura humana de les coses.

La nòmina dels autors que han estudiat la ideologia sota l'influx del marxisme és prou extensa. Al costat dels autors alemanys de l'Escola de Frankfurt, o de l'hongarès György Lukács, hem de ressenyar els britànics Raymond Williams i Terry Eagleton, el nord-americà Norman Birnbaum, els francesos Louis Althusser i Pierre Bourdieu; l'italià Ferruccio Rossi-Landi o el sociòleg xilè Jorge Larrain, entre molts d'altres.

III. EL LLARG CAMÍ DE LES IDEOLOGIES: DE LA *BÍBLIA* A L'ERA DEL *BIG DATA*

Del costat del referent també hi ha un munt de dades a considerar en l'anàlisi dels fenòmens ideològics. De fet, la ideologia es vincula al naixement dels mites constitutius de les societats humanes. En aquest sentit, tant les teodicees com els relats èpics que conformen la base de la majoria de civilitzacions, amb els seus conflictes interns i externs, préstecs simbòlics i sincretismes culturals diversos, contenen una alta dosi del que entenem per ideologia, en la mesura en què aquesta és indisociable de l'exercici del poder. Superat un cert llindar d'individus, els grups humans han requerit sempre algun tipus de constructe mental, quasi sempre en forma de relat al voltant d'una idea rectora (una fe o creença religiosa explicativa de la realitat, un horitzó polític a assolir, un record real o induït...) que servís per a relligar-ne els membres. Les religions organitzades van ser en èpoques reculades l'exemple paradigmàtic d'aquesta connivència entre els qui ideen històries i els qui manen. A mesura que les societats occidentals esdevingueren més i més complexes, diverses modalitats de religions laiques van substituir parcialment el poder de les esglésies com a dipositàries d'una autoritat simbòlica capaç de legitimar els poders fàctics. Els nacionalismes contemporanis exerceixen en part aquesta funció de noves religions, en el sentit etimològic de *religio*, és a dir, creença compartida per molts que actua com un autèntic ciment social. Així ho han vist els principals estudiosos del fenomen nacionalista, com Kohn, Hobswam, Smith,

Gellner, Benedict (Llobera, 1999; Palti, 2003), que identifiquen en el procés de construcció dels estats-nació contemporanis alguns dels trets que caracteritzaren l'extensió de les religions d'estat.

Així doncs, algunes variants de les religions monoteistes i la majoria dels nacionalismes, siguin d'estat o de minories nacionals que aspiren a dotar-se'n, es consideren avui formes paradigmàtiques d'ideologia, en tant que inspiradores de la praxi social de milions de persones arreu del món. Notem que aquí es torna a reproduir l'antinòmia a què hem al·ludit en repassar de manera succinta la discussió conceptual sobre el terme ideologia. L'observador que se situa davant les manifestacions de la religió o la nació alienes tendeix a magnificar-ne el perfil, a exacerbar-ne els atributs negatius titllant-les d'expressions fanàtiques d'una mentalitat irracional, violenta, tendent al terrorisme o a l'exterminació genocida, sectària, endarrerida, obsoleta i intolerant, per esmentar sols els més freqüents epítets pejoratius, d'entre el munt que hi adrecen polítics i mitjans de comunicació de l'altre costat.

En efecte, les agressions que provoquen grups o països percebuts com a fonamentalistes mereixen la condemna unànime del bloc occidental, que obvia o disculpa les agressions perpetrades pels nord-americans i els seus aliats. De fet, la mateixa partió en blocs és el nus gordià de les polaritats ideològiques vigents en cada moment. Amb l'enfonsament del sistema soviètic es va pronosticar novament la fi de les ideologies, que, per cert, ja havia vaticinat anys abans a casa nostra un alt funcionari franquista, pròxim a l'Opus Dei, el ministre Gonzalo Fernández de la Mora, en *El crepúsculo de las ideologías* (1965). La fi de la història que havia teoritzat Francis Fukuyama en enfonsar-se el sistema sociètic va cedir més tard el focus d'atenció a la diatriba pamfletària del xoc de civilitzacions, de Samuel Huntington. Les conseqüències d'aquestes teoritzacions fallides es reprenen avui en dia, en un context de conflictes multilaterals, en què ha canviat parcialment el sistema d'aliances, però és manté renovat i envigorit el principi de l'exclusió ideològica. Com diu Terry Eagleton en una felix metàfora expressiva, la ideologia és com l'halitosi, sempre és allò que tenen els altres

Certament l'examen de la ideologia s'ajusta al principi formulat als Evangelis de sant Lluç i sant Mateu, amb una altra imatge poderosa: detectem la palla en l'ull de l'altre i ignorem la pesantor de la biga en el nostre. La dificultat de destriar ideologies confrontades que comparteixen un fons cultural comú s'ha agreujat amb els avenços tecnològics. D'entrada ens podem demanar si la tecnologia és simplement un conjunt de recursos materials i procediments empírics homogenis que faciliten la supervivència i el creixement imparable de

l'espècie humana o si comporten *per se* determinats efectes de caire ideològic. Dit ras i curt: la tècnica és intrínsecament ideològica o és neutral i depèn de les aplicacions que se'n faci amb una orientació o una altra. La discussió es remunta en el temps i es vincula a les grans fites que han revolucionat les formes de la civilització humana: la invenció de l'escriptura, la difusió de la impremta o la irrupció de l'audiovisual (Eco, 1965; McLuhan, 1973). Encara hi hem d'afegir la que ens toca més de prop, la digitalització massiva de les informacions i la seva inscripció en una macroxarxa mundial de comunicació telemàtica. Sobre xarxa de xarxes tenim, a hores d'ara, després de tres dècades llargues de vigència, moltes dades per avaluar-ne l'impacte social en la curta distància, si s'admet la paradoxa, tractant-se per definició d'un mitjà deslocalitzat. Però ens manca encara perspectiva suficient per tal d'analitzar-ne les conseqüències en profunditat (Echevarría, 1999).

Com s'esdevingué en els trànsits d'estadi anteriors (de l'oralitat a l'alfabetització; de l'escriptura a la impremta; de la Galàxia Gutenberg a l'audiovisual massiu), la irrupció del ciberespai, amb la constel·lació de recursos materials i pràctiques comunicatives noves que imposa, ha desfermat l'entusiasme de la majoria, en una mena de tecnofilia acrítica, i les reserves, quan no el refús obert, d'una minoria de tecnòfobs. Tant l'acceptació indiscriminada com l'oposició a les possibilitats de la xarxa es donen al marge del debat intel·lectual que susciten el fenomen en si i les reaccions associades. Una vegada més, la discussió genera un volum ingent d'informació, acompanyada de dosis elevades de soroll improductiu. Centrem-nos, però, en les implicacions ideològiques. Malgrat que molts tecnòfils panglossians refutarien l'afirmació, pareix bastant clar que cada tecnologia, en la mesura que ens "obliga" a operar d'acord amb uns requeriments materials i un protocol prefixat en la transmissió, recepció i processament d'informació imposa uns certs pressupòsits cognitius. És a dir, incideix en la manera amb què veiem el món i ens hi relacionem. I recordem que el món sempre ha tingut amo.

Es pot concloure, doncs, que cada tecnologia nova ha implicat una certa transformació ideològica de caràcter ambivalent. D'una, banda s'ampliava l'escena social. Amb l'escriptura, com amb la impremta, circulà molta més informació; el mateix s'esdevé amb la ràdio, la televisió o la possibilitat aparentment il·limitada de la xarxa). Però en paral·lel, més llibertat i més democratització dels fluxos informatius també servia per a separar i excloure: introduir noves modalitats de control social, fixar els canons del bon gust, reforçar l'estratificació social amb codis culturals diferenciats, reprimir la dissensió i prevenir les revoltes. En definitiva, cada tecnologia ha representat en cert sentit una passa endavant i gairebé dues enrere. I és amb l'assumpció

d'aquest caràcter paradoxal que hem d'avaluar les implicacions de les novetats tecnològiques que ens depara l'avenir immediat, en allò que ens interessa com a lingüistes: les repercussions que tindran en les comunicacions verbals, en la salut de les llengües i en el vigor dels contactes interculturals i interlingüístics.

A fi de tancar aquestes consideracions sobre les ideologies com a realitats proteiques reals, no solament nominals, remarcuem que el seu estudi planteja problemes de delimitació notables. Tant la relació entre ideologia i poder com la seva derivada, les connexions entre ideologia i tècnica a què ens acabem de referir, tenen el risc d'estendre l'espectre dels objectes ideològics fins abraçar el conjunt social. Una categoria omnicomprendiva és tan poc útil com un fenomen que es multiplica pertot arreu, impeding l'establiment de diferències clares i precises entre què és i què no és ideològic. Tota ampliació de l'objecte d'anàlisi comporta riscos. Així, quan Michel Foucault fa veure que l'axioma marxista de la ideologia com a legitimació del poder fa curt i no explica les relacions de poder que imperen en la vida quotidiana de les persones està obrint l'anàlisi al que el filòsof francès anomenava la microfísica del poder. D'aquí que Foucault i els seus seguidors abominin del concepte d'ideologia i el reemplacin per la noció de "discurs", manllevada de la lingüística estructuralista d'Émile Benveniste. Ara bé, en un món en què tot són discursos que s'entrecreuen, hi ha el perill de no veure-hi clar i perdre perspectiva. Amb un tòpic més que rebregat, de veure els arbres però no copsar el bosc.

En l'altre extrem hi ha el refús conscient a considerar la ideologia com un objecte digne de ser tingut en compte en la construcció del coneixement acadèmic. Aquesta actitud, que és ella mateixa ben bé ideològica, encara es dona amb una certa intensitat en les disciplines humanístiques. Però no solament en aquestes. Exercint com a professor de futurs periodistes, he pogut constatar amb sorpresa que molts estudiants s'astoraven quan els instava a considerar els implícits ideològics en la manera de redactar les notícies, tant en els titulars com en el cos de la informació. Encara creien en la imatge que els bons textos periodístics són com un vas transparent que permet veure'n el contingut líquid sense alterar-lo en absolut. I hi ha qui passa de les aules a l'exercici professional sense haver pogut estrenar la consciència crítica.

IV. PER A UN BALANÇ DE LES APROXIMACIONS A LA IDEOLOGIA LINGÜÍSTICA

Passem ara a examinar com s'han traduït les dues línies que hem considerat a propòsit de la ideologia en un sentit extens, la conceptual o terminològica i la factual o referencial, en l'àmbit dels estudis lingüístics. Òbviament no aspirem ni tan sols a esbossar-ne l'estat de la qüestió, sinó a exposar algunes reflexions que podrien servir per fer un balanç en tota regla. Ens remetem als estudis de conjunt que resumeixen l'estat de la qüestió, tant en el panorama lingüístic internacional (Shieffelin, Woolard i Kroskrity, 2012; Swiggers, 2019) com en el català (Boix-Fuster, 2014). Per la nostra banda comentarem *grosso modo* aquests quatre aspectes: 1) les disciplines lingüístiques que han fet seva la noció d'ideologia lingüística com a part del bagatge nuclear amb què operen; 2) els temes que més s'hi han freqüentat; 3) les metodologies o estratègies de recerca i, molt connectades amb aquestes, 4) les dificultats per establir tant una tipologia ideològica com una mena d'inventari d'unitats mínimes.

1. LES DISCIPLINES

Com se sap, la constitució de la lingüística com a àmbit científic neix de la divisió del coneixement que s'imposà en la segona onada de l'industrialisme, entre el darrer terç del segle XIX i primeries del XX. En aquesta divisió es relegava l'estudi del llenguatge a l'empireu de les disciplines humanístiques. Això explica la preponderància del formalisme i l'escàs interès per la dimensió social, contingent i històrica de la comunicació verbal. Durant dècades, l'estudi de les llengües s'accontentava amb la idea d'una variació intrínseca, desglossada en tres eixos (diacrònic, diatòpic i diafàsic), dins els quals es podia prendre en consideració les idees dels estudiosos del passat (v.g. Les idees d'Aristòtil sobre el llenguatge), però on rarament hi havia al·lusions a les condicions externes de la paraula. A mesura que la convulsa història del segle XX va acabar amb l'optimisme científista de la centúria anterior, i que els intel·lectuals hagueren de prendre partit en les fractures del món contemporani, l'estudi del llenguatge incorporà l'anàlisi dels lligams contextuals. Després de la segona gran hecatombe mundial, a les dues bandes de l'Atlàntic sorgí la voluntat de trobar resposta a múltiples interrogants sobre l'ús polític de les llengües. Estava molt recent la perversió del llenguatge que s'havia produït sota el nazisme, la qual conduí a l'Sprachterror, la llengua dels botxins nazis. Aquesta degradació del valor de les paraules l'havia descrita magistralment Victor Klemperer a *Lingua Tertia Imperii*, obra publicada el 1947, quan encara no s'havien desmantellat del tot els forns crematoris de l'infern concentracionari.

Amb aquesta referència volem recordar que molt sovint l'estudi de la ideologia lingüística pot resultar especialment dolorós, perquè ens confronta amb experiències que porten al límit la consciència d'humanitat. Fet i fet, en el context tenebrós del món de postguerra, l'estudi de les ideologies lingüístiques comença a agafar embranzida i passa a formar part del repertori de preocupacions que caracteritzen tres disciplines molt pròximes: la sociolingüística, i el seu reflex invers, la sociologia del llenguatge, la història de les llengües i la dialectologia social. Val a dir que són tres camps que mantenen una clara osmosi entre si i que donen peu a uns altres dominis cognoscitius, on la preocupació per la ideologia hi és igualment: la demolingüística, que no es pot reduir a simple auxiliar dels estudis sociolingüístics, la història de la lingüística, la historiografia lingüística, la història cultural, tan lligada a la història de les mentalitats, i els *Cultural Studies*, els *Colonial Studies* o els *Trauma Studies*, centrats en les repercussions de la ja al·ludida *Shoah*, entre altres camps.

Així doncs, el concepte ideologia lingüística es revela com un dels casos paradigmàtics d'encreuament i hibridació entre camps de coneixement emparentats. És un concepte transversal que, malgrat l'elevada indefinició que arrossega, es mostra rellevant i operatiu per a tota mena de denúncies que comparteixen el transfons de la sociologia marxista a què ens hem referit adés. A diferència dels estudis lingüístics originats en la tradició filològica idealista, els estudis socials sobre la comunicació verbal es basen en la idea de denúncia. Postulen, de manera implícita o explícita, alternatives crítiques a les ideologies dominants, expressió d'un ordre sociopolític que en molts contextos s'ha democratitzat parcialment i ha mitigat la fàcies explotadora, però en uns altres casos l'ha aguditzada sota estratègies renovades.

2. ELS TEMES

El mapa disciplinar que acabem de suggerir insinua les línies temàtiques per on ha dissortat l'estudi de les ideologies lingüístiques. En realitat, camps disciplinars, temes, mètodes operatius i unitats d'anàlisi conformen un conglomerat que no resulta fàcil de separar. L'abordatge del conjunt es pot fer partint indistintament d'una categoria o l'altra. I sempre és imprescindible prestar atenció a les circumstàncies històriques de tota mena (sociopolítiques, econòmiques, culturals, tecnològiques...) que contextualitzen cada cas d'anàlisi ideològica. Il·lustrem-ho amb un dels casos més densos de producció ideològicolingüística que coneixem: el jacobinisme lingüístic.

Com és ben conegut, la Revolució francesa constitueix un d'aquells moments de la història universal que Stefan Zweig qualificava d'estel·lars. És

el llindar de la contemporaneïtat i, com s'ha repetit sovint, en molts aspectes de l'ordenament sociopolític, jurídic i cultural encara vivim de les seves rendes ideològiques i de les conseqüències pràctiques derivades. Paga la pena que en recordem breument el procés i les consecucions. Els ideòlegs de la Revolució intentaren repensar la realitat social, la refundaren sobre bases adequades als interessos d'una burgesia en ascens que, per bé que fracturada per rivalitats internes, compartia uns determinats supòsits per a la invenció de l'home i la societat contemporànies. Per començar, la Revolució inventà el subjecte polític modern i li atribuï la condició de dipositari de drets i deures, sota la rebregadíssima fórmula "llibertat, igualtat, fraternitat". Pel fet de ser presumptament iguals, tots els ciutadans francesos estaven en condicions de cedir part del seu poder i capacitats individuals a un ens nou, la nació política. Aquesta neix com a entitat abstracta, supraindividual i omnímoda; dipositària de la sobirania col·lectiva, on es realitza el principi durkheimià que el tot social ultrapassa la suma de les parts. Aquí hi ha la base de l'Estat-nació modern.

Però la nació calia crear-la. Els revolucionaris havien conquerit el poder, però se'ls havia girat feina. Per bastir el nou edifici social, després de desmantellar l'antic règim, calia el concurs de tres factors: la violència del poble en armes, la força coactiva de les lleis (la noció d'Estat de dret és l'altra gran creació revolucionària) i el poder de la llengua, elevada a la categoria de nacional. Aquest adjectiu reapareix ara per tot arreu: la Convenció nacional, la guàrdia nacional, la moneda nacional, les fronteres nacionals... Però la situació sociolingüística de França era molt diferent de l'actual. D'una població de vora 26 milions, només 2/5 parts tenien el francès com a llengua materna. Una part considerable era sols monolingüe en les llengües de la perifèria. I el percentatge dels qui tenien competència escrita amb una correcció gramatical i lèxica acceptable era molt baix.

Aquest és el panorama que es desprén del tantes vegades esmentat *Rapport sur la nécessité d'universaliser la langue française et anéantir les patois*, d'Henri Grégoire, obra d'un personatge contradictori i fascinant, capaç d'advocar per l'emancipació dels jueus i els esclaus antillans, però incapaç de veure el valor intrínsec de la diversitat sociolingüística gal·la. És evident, però, que no té sentit retreure a Grégoire que els seus valors morals no incloguessin la sensibilitat multilingüe. Amerat de fervor revolucionari, Grégoire fabricà un discurs que podríem qualificar d'ideologia lingüística de la modernitat, consistent a

- a) fagocitar totes les varietats lingüístiques diferents del francès de prestigi que hom volia impulsar, el de la capital, París, i la seva àrea d'influència,

- l'Île-de-France; així es posen al mateix nivell els dialectes del francès (picard, normand, borgonyó, savoia...) i les llengües diferents (basc, occità, català, bretó, alemany, francoprovençal, cors);
- b) integrar tot aquest *continuum* lectal considerat vulgar dins la categoria de *patués* (*patois*), designació pejorativa que és el primer pas envers la diglòssia substitutiva i
 - c) estigmatitzar les varietats lingüístiques diferents del francès amb una sèrie de qualificacions negatives; si la llengua nacional representa la revolució, la llibertat, el progrés, l'elegància, la modernitat, la resta de parlars són tot just el contrari, la reacció, l'opressió, l'endarreriment i l'obscurantisme, la grolleria, el passat vençut que cal superar.

El document de Grégoire és prou clar (Balibar i Laporte, 1974; Calvet, 1974, 2019; Viana, 1995) i han estat molt estudiades tant les idees que prescriu, com els instruments proposats per a “universalitzar” el francès: escola, administració i propaganda d'Estat. Cal, remarcar, però que la denúncia d'aquesta ideologia, designada també amb la rúbrica de “jacobinisme lingüístic”, es va estendre a França, i de retruc en molts altres estats plurilingües, després de la crisi de 1968, en la qual confluïren diferents processos (independència de les colònies africanes, crisi mundial del capitalisme, contestació de la joventut universitària, dissensions dins el sistema soviètic i pèrdua d'influència del comunisme internacional...). L'omissió d'aquests factors contextuals impedeix d'entendre adequadament com i quan va començar a emergir una crítica ideològica alternativa a aquesta ideologia de la modernitat (Baylac-Ferrer, 2014).

Com se sap, els historiadors coincideixen bastant en la diagnosi. D'ençà la seva formulació, aquesta ideologia lingüística de la modernitat, denominació més apropiada per al que es coneix habitualment com a *jacobinisme lingüístic*, ha representat un paper preponderant en els processos de construcció nacional, tant a Europa com en altres parts del món. Dins aquests processos hem de situar la gramatització de les llengües, és a dir, l'elaboració d'una normativa concebuda per homogeneïtzar un espai de comunicació, sota la rúbrica d'una llengua nacional dominant que tendia a bandejar les varietats lingüístiques subalternes i les altres llengües concurrents en el referit espai. Com han defensat, entre d'altres, Josep M. Nadal (1993, 2005), les llengües neixen pròpiament com a productes reificats d'aquesta elaboració, característica dels processos de modernització social i cultural.

També és conegut que la ideologia que traspua l'informe Grégoire imposa un tipus d'argumentari i unes receptes per a l'homogeneïtzació lingüística que apareixeran després en multitud de processos històrics contemporanis.

Indiscutiblement es troben en la història hispànica, on el franquisme, malgrat ser acusadament antiliberal i antifrancès, copià fil per randa solucions jacobines adaptant-les a l'Espanya "una, grande y libre". Però podríem retrobar-les també a l'altre extrem del continent europeu. La russificació de l'antiga Unió Soviètica ja havia començat en l'època dels tsars, en un moment en què, fins ben entrat el segle XIX, la llengua privativa de les elits era paradoxalment el francès, però fou molt més intensa amb els soviets i la seva política d'aculturació violenta. Comptat i debatut, el tema de la modernitat lingüística, com a fenomen i com a ideologia, planteja múltiples interrogants en el doble vessant fets/conceptes. I posa en evidència que una de les fronteres de la discussió científica té a veure amb el compromís ètic.

3. LES METODOLOGIES

Els mètodes que s'han fet servir per a la configuració i anàlisi de l'objecte "ideologia lingüística" depenen dels pressupòsits teòrics dels investigadors i, per descomptat, de les constriccions històriques de temps, espai, nivell socioeconòmic i tradició cultural a què s'adscriu cadascun d'ells. La naturalesa contingent d'aquestes determinacions fa que també l'estudi de la ideologia entranyi una dimensió ideològica intrínseca. Els mètodes no són mai absoluts. Responen a necessitats contingents i estan, doncs, exposats a avatars heterogenis, des de les servituds de la política en qualsevol règim, sigui autoritari o democràtic, fins als vaivens de les modes i els fluxos estacionals, que equiparen les pràctiques científiques al moviment de les mercaderies en el mercat de la comunicació, sotmeses a la llei de l'oferta i la demanda.

En la dimensió diacrònica, la reconstrucció dels esquemes ideològics imperants en una determinada època s'ha de fer interpel·lant els documents, la qual cosa planteja un bon nombre d'interrogants similars als que suscita l'exegesi de les obres literàries. Molt sovint no hi ha manera de contrastar empíricament allò que un autor declara, de manera que les seves afirmacions resulten equiparables al discurs de la ficció. També pot passar que hi hagi una clara dissociació entre les seves paraules i el capteniment que va tenir i que coneixem per mitjà de fonts terceres. Pensem en les opinions que un il·lustrat com Antoni de Capmany de Montpalau va vessar sobre el català del XVIII, en el sentit de considerar-lo una llengua subalterna, inadequada per a la pràctica cultural. Responien de debò a una convicció sincera? ¿No quedava neutralitzat el significat literal del seu discurs en el nivell de superfície, com s'ha suggerit de vegades, per l'esforç d'indagació erudita, que ajudà a acumular el substrat documental sobre el qual s'alçarien les actituds renaixencistes, per més

limitades que aquestes fossin? Tot plegat és l'historiador qui atorga sentit a les produccions textuals recuperades. I ho fa reunint i mirant d'encaixar els significats, com si es tractés de peces d'un *puzzle* social. O fent cales en profunditat en el subsòl de la vida col·lectiva, a fi d'identificar les capes ideològiques que, com els sediments edafològics, se superposen provocant efectes de compressió, alteració química o transformació en cadena. En qualsevol cas, en el seu afany per buscar explicacions plausibles, l'historiador postula conjectures interpretatives per als fenòmens sociolingüístics, hipòtesis que quasi sempre són de verificació impossible.

No ho té més fàcil, però, l'investigador que s'acosta a la ideologia lingüística en el pla sincrònic. Òbviament la facilitat d'accés i la profusió de dades van més enllà dels documents, perquè, a més dels discursos encapsulats en tot de produccions textuals a l'abast de l'investigador és possible interpel·lar els informants coetanis i fixar-ne d'alguna manera les opinions (sondeigs, enquestes, entrevistes en profunditat, enregistraments autoritzats). Ara bé, podem dubtar tant com vulguem sobre la fiabilitat i veracitat dels materials reunits. D'entrada hi ha dos problemes bàsics. En primer lloc, decantar-se pels mètodes quantitius o pels qualitius, en el benentès que ambdues opcions presenten avantatges i inconvenients. En segon lloc, assumir el dilema medular de l'observació: dur-la a terme i, doncs, alterar l'objecte construït o renunciar-hi en nom de l'agnosticisme cognitiu. En efecte, l'observador tan bon punt es fixa en un objecte l'aïlla de l'entorn, n'altera l'estatus òntic i el desvirtua en la pràctica.

Aquest principi epistèmic que afecta totes les disciplines científiques encara es veu agreujat quan en ciències socials l'observació és participant, quan l'investigador s'involucra en l'escena i empatitza fins un cert punt amb els subjectes escollits, imposant-hi un biaix inesperat. En una enquesta, o en una entrevista per escatir les respostes dels subjectes davant, posem per cas, la immersió lingüística, no sempre podem tenir la certesa que les respostes obtingudes són sinceres o responen més aviat a un desig de congraciar-se amb qui pregunta, en qui es reconeix una certa autoritat. Fet i fet, una bona part de les investigacions segueixen un estratègia inductiva: la suma de recurrències obtingudes permet inferir uns determinats patrons ideològics. Dit ras i curt: la ideologia s'infereix de les múltiples reaccions coincidents del corpus d'informants.

D'altra banda, quan en la recerca sobre ideologies lingüístiques s'obtenen dades massives apareix una altra mena de problemes, relatius a la constitució dels subjectes i la seva autonomia. Les ideologies per definició constitueixen

representacions mentals compartides. La seva força i rellevància rau en el fet que són assumides per milers, i de vegades milions, de persones. Per tant, hi ha corrents d'anàlisi que poden primar l'estudi de la ideologia com un microsystema d'informació autònom, que, com veurem tot seguit, tendeix a reproduir-se en els individus, els quals s'hi identifiquen. Dit altrament, hi ha estratègies de recerca que eludeixen l'aproximació inductiva i es decanten per heurístics de tipus hipoteticodeductiu. Això implica que allò important és l'esquema ideològic en si i no tant el nombre d'adeptes que el facin seu.

4. LES UNITATS DE L'ANÀLISI IDEOLÒGICA

Tot camp de coneixement necessita aïllar i inventariar les unitats mínimes d'informació que defineixen el seu esforç cognitiu aplicat a una àrea de la realitat física, l'Univers, en el seus múltiples nivells, o simbòlica, la Cultura, en les seves facetes diverses. Una realitat proteica i esmunyedissa com la ideologia lingüística fa de mal definir i, en conseqüència, resulta ben complicat trobar-li un designador operatiu i funcional. El fet que com a constructe complex la ideologia interressi diferents disciplines connectades afegeix un factor de complexitat al panorama. Fa dècades, sota la influència del lingüista cultural Mikhaïl Bakhtín, Julia Kristeva, semiòloga francesa d'origen búlgar, va proposar el terme *ideologema* com a unitat de representació de les ideologies aplicat als productes culturals, particularment als literaris (Kristeva, 1969). L'abast nocional del terme *ideologema* mai no ha acabat de quedar ben establert. Això explica que de vegades es faci servir rònegament per marcar l'adscripció d'un autor o un text a una ideologia política, dins el marc dels estudis glotopolítics (Screti, 2016).

Insistim que la dificultat d'identificar de manera incontestable què són i com actuen les ideologies lingüístiques provoca una obertura probablement excessiva del ventall metodològic i de l'inventari terminològic. Això passa amb investigacions que encerten en la detecció dels casos escollits i mostren una robustesa analítica notable, per bé que o a penes entren en la discussió conceptual de fons o l'eludeixen amb una formulació més aviat vaga. Així, un investigador tan conspicu com Del Valle, que ha fet aportacions molt rellevants a l'anàlisi dels problemes ideològics subjacents a les situacions de multilingüisme, a l'hora d'enfrontar-se amb el terme el defineix de manera tan oberta que hi cap gairebé tot. Segons el sociolingüista hispano-nord-americà d'origen gallec, les ideologies lingüístiques són "sistemas de ideas que articulan nociones del lenguaje, las lenguas, el habla y/o la comunicación con formaciones culturales, políticas y/o sociales específicas. Aunque pertenecen al

ámbito de las ideas y se pueden concebir como marcos cognitivos que ligan coherentemente el lenguaje con un orden extralingüístico, naturalizándolo y normalizándolo, también hay que señalar que se producen y reproducen en el ámbito material de las prácticas lingüísticas y metalingüísticas” (Del Valle 2007: 20, reprès en Del Valle 2016).

Aquesta indefinició de fons es pot retrobar en una allau de treballs que ens ajuden a situar la pugna ideològica en contextos sociohistòrics ben precisos, encara que estiguin mancats de precisió conceptual (Moreno Cabrera, 2008; Boix-Fuster, 2014; Rivas Zancarrón, 2017; Martí Castell, 2018). Val a dir que aquesta situació no és privativa de l'àmbit que ens ocupa dins del vast horitzó de les ciències del llenguatge. Hi ha molts camps disciplinars que acusen aquest decalatge entre les definicions o conceptes operatius i els correlatius definicions o conceptes teòrics. Pot passar que els estris operacionals resultin útils per a l'avenç del coneixement aplicat en un camp de referència específic, però que, sotmesos a un escrutini teòric implacable, mostrin la seva feblesa constitutiva. Al cap i a la fi, com diu Zygmunt Bauman, la majoria de creences que semblen evidents per si mateixes romanen òbvies només mentre ens abstenim d'examinar els supòsits que les sustenten.

D'altra banda, hi ha camins que s'insinuen en algun moment però s'abandonen abans de descobrir si ens poden dur a paratges habitables. Fa prop de mig segle, el biòleg evolutiu britànic Richard Dawkins va proposar un suggeriment paral·lelisme entre la biologia i la cultura. Així com la l'evolució biològica es basa en la reduplicació dels gens, que aspiren de manera “egoista” a reproduir-se superant tota mena d'obstacles, Dawkins creia que en l'àmbit de la cultura humana les idees es difonien igualment imposant-se al marge de la decisió contingent dels individus. Per això va llançar el concepte de *mem*, la unitat teòrica més petita d'informació cultural transmissible d'una persona a una altra, d'una generació a la següent per mitjà de les representacions mentals compartides. Els mems tenen un contingut variable, quant a l'àmbit cultural i quant a les dimensions de la vida col·lectiva. Un mem pot ser la informació per a trobar fonts d'aigua dolça, però també la construcció emotiva del sentiment patriòtic, el nacionalisme, que permet identificar qui són els nostres i qui els altres. Tal com els concebé Dawkins, els mems, aquestes unitats d'informació cultural encriptada en les consciències, es fan més i més complexos fins conformar xarxes culturals més o menys diferenciades, encara que comparteixin molts elements. I la memètica havia de ser a la ciència de la difusió cultural el que la biologia evolutiva a la reproducció de la vida. Doncs bé, si la intuïció dels mems com a dispositiu heurístic resulta plausible, les ideologies lingüístiques, ja sigui la creença en les bondats del bilingüisme, la que hem identificat com a ideologia

lingüística de la modernitat o qualsevol altra formulació ideològica ben documentada, s'haurien de considerar com a patrons mimètics (mem ve de mimesi) que malden per obrir-se pas, recreant-se amb escasses variants d'una generació a una altra.

Val a dir que aquesta visió estimulante, que a més busca tendir ponts entre camps de coneixement en aparença desconnectats, ha estat criticada per, com no, la seva càrrega ideològica. Vista com una posada al dia de l'idealisme platònic, passat per Destutt de Tracy, hi ha qui veu en la memètica un nou parany del conservadorisme, una visió determinista que deixa escàs marge a la interacció entre els subjectes reals i a la pugna històrica entre models antagònics d'organitzar la realitat social. Disputes a banda, no podem refusar l'escaïença d'aquests plantejaments perquè la seva adaptació a l'anàlisi de les ideologies lingüístiques a casa nostra encara és inèdita i perquè ni tan sols s'ha entrat a considerar, amb plantejaments historiogràfics ambiciosos, les implicacions de la transmissió cultural d'idees i ideologies lingüístiques.

V. CONCLUSIONS

Com hem vist, les ideologies no són una propietat intrínseca dels individus, els grups socials, els productes de la cultura o els textos, sinó una dimensió conflictiva que un subjecte observador identifica en els objectes que construeix. Les ideologies lingüístiques són la varietat de les ideologies que podem reconèixer en les pràctiques de comunicació i els seus productes. Les ideologies lingüístiques no existeixen en el sistema de cada llengua, sinó en les representacions mentals dels parlants, amb totes les conseqüències que això comporta. Estudiar-les no és fàcil. D'entrada cal aïllar ben bé el referent i eludir la temptació de considerar que tots els fenòmens de comunicació responen de manera automàtica a patrons ideològics prèviament determinats.

Tampoc no podem establir una taxonomia de les ideologies lingüístiques imperants. Ni tan sols dels mètodes amb què abordar-les. Una bona part dels estudiosos de les ideologies lingüístiques segueixen de manera més o menys explícita els supòsits de la sociologia marxista i la seva voluntat de denunciar les fal·làcies d'un ordre social, i sociolingüístic, injust. En definitiva, els dels eixos recurrents a l'hora d'enfocar els aspectes ideològics de la comunicació verbal i dels principis que la regulen són la relació entre la ideologia i el poder, d'una banda, i la ideologia i la tècnica, de l'altra. El tercer costat del triangle vincula el poder amb la tècnica. Però amb independència de cap on apunti el

focus d'atenció sempre cal incorporar a l'anàlisi els factors extralingüístics, sense els quals la comunicació verbal no s'entén.

Partint d'aquesta premissa podem acabar fent una ullada als fenòmens comunicatius actuals i demanar-nos de quina manera modifiquen les estructures de la gramàtica social que esmentàvem a l'inici d'aquestes reflexions. En les societats postmodernes de l'era ciberespacial apareixen realitats inèdites propiciades per la tècnica on els perfils de la comunicació tradicional s'esvaeixen. En alguns d'aquests fenòmens nous podem reconèixer la dominant ideològica: en l'acumulació de *big data* per part de grans corporacions, en els disseny dels algorismes que determinen l'accés o exclusió dels subjectes en un munt de processos socials, l'economia o el coneixement; en noves formes d'economia vinculades directament o indirecta a la paraula, com ara els anomenats *negocis conversacionals*.

Ara bé, hi ha unes altres realitats que es resisteixen a una interpretació ideològica lineal o mecànica. ¿Com abordar la pèrdua de la capacitat de conversar cara a cara o en grup que es detecta en bona part del jovent de les societats opulentes, en particular entre la joventut universitària nord-americana (Turkle, 2019)? ¿És una gran maniobra ideològica la creixent dependència d'infants i joves de les pantalles digitals, que està modificant-ne la capacitat cognitiva i de resposta crítica (Desmurget, 2020)? Tot sembla indicar que les categories tradicionals amb què hem mirat d'identificar i analitzar les ideologies lingüístiques d'ençà que s'instaurà la primacia de la modernitat se'ns queden curtes davant aquests i altres fenòmens inèdits, els quals reclamen una obertura del nostre horitzó d'expectatives.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Balibar, René i Dominique Laporte. *Le français national: politique et pratique de la langue nationale sous la Révolution*. París: Hachette, 1974 [trad. esp. *Burguesía y lengua nacional*. Barcelona: Avance, 1976]
- Baylac-Ferrer, Alà. "La ideologia lingüística francesa i les llengües regionals avui. El cas del català a la Catalunya del Nord", *Treballs de sociolingüística catalana*, 24, 2014: 57-87.
- Calvet, Louis-Jean. *Linguistique et colonialisme, petit traité de glottophagie*. París: Payot, 1974.
- Calvet, Louis-Jean. *My tailor is still rich, les glottotropies à travers l'histoire de la méthode Assimil*. París: CNRS éditions, 2019.
- Boix-Fuster, Emili, ed. monogràfic *Les ideologies lingüístiques*, *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 24, 2014.

- Bourdieu, Pierre. *¿Qué significa hablar?* Madrid: Akal, 1999.
- Del Valle, J., *La lengua, ¿patria común? Ideas e ideologías del español*. Madrid /Frankfurt: Iberoamericana/Vervuert, 2007.
- Del Valle, José del i Vitor Meirinho-Guede. *Ideologías lingüísticas*. Nova York: CUNY Academic Works, 2016.
- Desmurget, Michel. *La fábrica de cretinos digitales*. Barcelona: Península, 2020.
- Echevarría, Javier. *Los señores del aire: Telepolis y el tercer entorno*. Barcelona: Destino, 1999.
- Eco, Umberto. *Apocalípticos e integrados*. Barcelona: Lumen, 1965.
- Eagleton, Terry. *Ideología. Una introducción*. Barcelona: Paidós, 1997.
- Kristeva, Julia. *Semeiotiké. Recherches pour une sémanalyse*. París: Seuil, 1969.
- Lemieux, Cyril. *Gramáticas de la acción social. Refundar las ciencias sociales para profundizar su dimensión crítica*. Madrid: Siglo XXI, 2017.
- Llobera, Josep Ramon. *Recent Theories of Nationalism*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Martí Castell, Joan, “Ideología lingüística, variació diatòpica i diacronia”, a Massip, M. Àngels i Joan Veny, eds. *Imbricacions entre variació històrica i variació geogràfica en la llengua catalana*. Barcelona: PUB: 2018, 83-88.
- McLuhan, H. Marshall. *La Galàxia Gutenberg*. Barcelona: Edicions 62, 1973.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos. *El nacionalismo lingüístico. Una ideología destructora*. Barcelona: Península, 2008.
- Nadal Ferreras, Josep Maria. *Llengua escrita i llengua nacional*. Barcelona: Quaderns Crema, 1993.
- Nadal Ferreras, Josep Maria. *La llengua sobre el paper*. Girona: CCG Edicions, 2005.
- Palti, Elias. *La nación como problema. Los historiadores y “la cuestión nacional”*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- Rivas Zancarrón, Manuel, “Actitudes ante la lengua en el pensamiento gramatical del siglo XVIII. Algunas consideraciones metodológicas en el acceso al objeto de estudio”. *Boletín de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística*, 11, 2017: 167-191.
- Schieffelin, Bambi B., Kathryn Woolard i Paul V. Kroskrity, eds., *Ideologías lingüísticas. Práctica y Teoría*. Madrid: Catarata, 2012.
- Screti, Francesco. “La lengua como ideologema. Análisis glotopolítico de folletos de organizaciones universitarias de La Coruña”. *Sintagma*, 28, 2016: 7-25.
- Süselbeck, Kirsten; Ulrike Mühlshlegel i Peter Masson, eds. *Lengua, Nación e Identidad. La regulación del plurilingüismo en España y América Latina*. Madrid/Frankfurt: Iberoamericana Vervuert, 2008.
- Swiggers, Pierre. “Ideología lingüística: dimensiones metodológicas e históricas”. *Confluência. Revista do Instituto de Lingua Portuguesa*, 56, 2019: 9-32.

Turkle, Sherry. *En defensa de la conversación. El poder de la conversación en la era digital*. Barcelona: Ático, 2019.

Viana, Amadeu. *Aspectes del pensament sociolingüístic europeu*. Barcelona: Barcanova, 1995.

Miquel Nicolás Amorós

Departamento de Filología Catalana Facultad de Filosofía

Universitat de València

Av. de Blasco Ibáñez, 13,

46010 València (España)

<https://orcid.org/0000-0002-4454-4144>

